TANQIDIY FIKRLASH VA MEDIA SAVODXONLIK: O'ZARO BOG'LIQLIK (CRITICAL THINKING AND MEDIA LITERACY: THE CONNECTION)

Xaydaraliyeva Ruxsora Sherzod qizi
O'zbekiston Milliy Pedagogika universiteti,
Professional ta'lim va san'at fakulteti,
1-bosqich bakalavr talabasi

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqolada tanqidiy fikrlash va media savodxonlik tushunchalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli axborot muhitida shaxsning axborotni tanqidiy baholash qobiliyati tobota muhim ahamiyat kasb etmoqda.Maqolada media savodxonlikning tarkibiy qismlari, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining media ta'limidagi o'rni hamda ularni rivojlantirish yo'llari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash media savodxonlikning asosiy komponenti bo'lib, ularni birgalikda rivojlantirish zamonaviy ta'limning dolzarb vazifasidir.*

Kalit so'zlar: *media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, raqamli savodxonlik, axborot madaniyati, media ta'lim.*

ABSTRACT: *This article analyzes the interrelationship between critical thinking and media literacy from theoretical and practical perspectives. In the digital information environment, an individual's ability to critically evaluate information is becoming increangsingly important. The article examines the components of media literacy, the role of critical thinking skills in media education, and ways to develop them. The research results show that critical*

thinking is a key component of media literacy, and their joint development is an urgent task of modern education.

Keywords: *media literacy, critical thinking, digital literacy, information culture, media education.*

АННОТАЦИЯ: *В данной статье анализируется взаимосвязь между критическим мышлением и медиаграмотностью с теоретической и практической точек зрения. В условиях цифровой информационной среды способность личности критически оценивать информацию приобретает всё большее значение. В статье рассматриваются компоненты медиаграмотности, роль навыков критического мышления в медиаобразовании, а также пути их развития. Результаты исследования показывают, что критическое мышление является ключевым компонентом медиаграмотности, а их совместное развитие представляет собой актуальную задачу современного образования.*

Ключевые слова: *медиаграмотность, критическое мышление, цифровая грамотность, информационная культура, медиаобразование.*

.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda axborot oqimi misli ko’rilmagan tezlikda ortib bormoqda. Har kuni ijtimoiy tarmoqlar, yangiliklar portallari, video platformalar va messenjlar orqali millionlab axborot birliklari tarqalmoqda. Bunday sharoitda inson nafaqat axborot qabul qiluvchi, balki uning ishonchliligini baholovchi, tahlil qiluvchi va tanqidiy nuqtai nazardan ko’ra oladigan sub’ektga aylanishi zarur.

Ana shu ehtiyojlardan kelib chiqib, media savodxonlik va tanqidiy fikrlash tushunchalari ilmiy hamjamiyat diqqat markaziga tushmoqda.

UNESCO 2013-yilda media va axborot savodxonligini (MIL- Media and Information Literacy) 21-asr fuqarosining asosiy kompetensiyasi sifatida e'lon qildi. Bu kompotensiya o'z mohiyatida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarisiz amalga oshirilishi mumkin emas.

Ushbu maqolaning maqsadi- tanqidiy fikrlash va media savodxonlik o'rtasidagi bog'liqlikni nazariy jihatdan asoslash, ularning ta'limdagi o'rnini belgilash va ularni rivojlantirishning amaliy yo'llarini taklif etishdan iborat.

2.ASOSIY TUSHUNCHALARNING TAHLILI

Media savodxonlik tushunchasi

Media savodxonlik (media literacy) – bu shaxsning turli media vositalariga murojaat qilish, ularni tahlil qilish, baholash va o'zi ham media mahsulotlari yaratish qobiliyatidir (Aufderheide, 1993). Ushbu tushuncha bir necha o'lchovni o'z ichiga oladi:

Kirish qobiliyati – turli media kanallariga murojaat qila olish;

Tahlil qilish – media xabarlarining tuzilishini, maqsadini va konteksini tushunish;

Baholash – axborotning ishonchliligi, ob'ektivligi va maqsadini tanqidiy ko'zdan kechirish;

Ijod qilish – o'z media mazmunini yaratish va tarqatish ko'nikmasi.

Renee Hobbs (2010) media savodxonlikni besh asosiy kompetensiya orqali ifodalaydi: kirish (access), tahlil (analyze), baholash (evaluate), yaratish (create) va harakat qiish (act). Bu kompotensiyalarning barchasi, ayniqsa tahlil va baholash qismlari, to'g'ridan to'g'ri tanqidiy fikrlash bilan bog'liqdir.

Tanqidiy fikrlash tushunchasi

Tanqidiy fikrlash (critical thinking) – bu dalillarga asoslangan holda mulohaza yuritish, xulosalar chiqarish va qarorlar qabul qilish qobiliyatidir.

Robert Ennis (1987) ta'rifiga ko'ra, tanqidiy fikrlash – "nima qilish va nima deb o'ylashni hal qilishga qaratilgan oqilona va refleksiv fikrlash"dir.

Tanqidiy fikrlashning asosiy belgilari:

Ob'ektivlik – shaxsiy his-tuyg'ulardan ustun turgan holda dalillarga asoslanish;

Savol berish – narsa va hodisalarni so'roqsiz qabul qilmaslik;

Tahlil – muammoni tarkibiy qismlarga ajratib ko'rish;

Xulosalash – mantiqiy asosda to'g'ri hukm chiqarish;

Metakognitiv ong – o'z fikrlash jarayonini kuzata bilish.

3.TANQIDIY FIKRLASH VA MEDIA SAVODXONLIKNING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Kontseptual aloqa

Tanqidiy fikrlash va media savodxonlik o'rtasidagi bog'liqlik bir tomonlama emas – ular bir birini to'ldiruvchi va mustahkamlovchi tushunchalardir. Media savodxonlik tanqidiy fikrlash uchun maydon bo'lsa, tanqidiy fikrlash media savodxonlikni amalga oshiruvchi uskunadir.

Buni quyidagi sxema orqali ifodalash mumkin:

Axborot qabul qilish – Tanqidiy fikrlash vositalari – Media savodxonlik natijalari

Ya'ni shaxs media xabarini qabul qilganda tanqidiy fikrlash ko'nikmalari ishga tushadi: "Bu xabar kimdan kelmoqda? Maqsad nima? Dalillar bormi? Alternativ nuqtai nazar qanday?" – ana shu savollar media savodxonlikning mohiyatini tashkil etadi.

Fake news va dezinformatsiya muammosi

Zamonaviy raqamli muhitdagi eng dolzarb muammo- yolg'on axborot (faku news) va dezinformatsiyaning tarqalishidir. MIT universiteti tadqiqotchilari (Vosoughi, Roy, Aral, 2018) o'tkazgan keng ko'lamli

tadqiqotda Twitter tarmog'ida 2006-2017 yillar davomida tarqalgan -126,000 ta axborot birligi tahlil qilinib, yolg'on axborot to'g'ri axborotga nisbatan uzoqroq va tezroq tarqalishianiqlangan. Bunday sharoitda tanqidiy fikrlash konikmalri ayniqda muhim bo'ladi. Quyidagi tanqidiy fikrlash ko'nikmalari dezinformatsiyaga qarshi himoya vazifasini bajaradi:

Manba tahlili – axborot kim tomonidan va qanday maqsadda tarqatilmoqda;

Dalil tekshiruvi – keltirilgan faktlar qancha ishonchli;

Tasviriy tahlil – fotosuratlar va videolar kontekstsiz ishlatilyabtimi;

Emotsional manipulyatsiyani aniqlash – xabar qo'rquv, g'azab kabi his-tuyg'ularni qo'zg'atish orqali tanqidiy fikrlashni o'chirmoqchimi.

Ilmiy tadqiqotlar ko'rsatmalari

Bir qator xalqaro tadqiqotlar tanqidiy fikrlash va media savodxonlik o'rtasidagi munosabatni eksperimental tarzda tasdiqlagan:

Kahne va Bowyer (2017) tomonidan 15-27 yoshdagi 2,101 nafar yoshni qamrab olgan milliy tadqiqotda shuni ko'rsatdiki, siyosiy bilim darajasidan qat'i nazar, media savodxonlik ta'limi olgan yoshlar axborotning to'g'riligini aniqroq baholay olgan- siyosiy bilimning o'zi esa bu ko'rsatkichni yaxshilamagan. McGrew va boshqalar (2018) Stenford universiteti tadqiqotida maktab, o'rta va oliy ta'lim o'quvchilari internet manbalarini baholash bo'yicha sinovdan o'tkazilgan. Natijalar ko'rsatdiki, aksariyat talabalar professional ko'rinishdagi saytlar yoki ijtimoiy tarmoq postlarining ishonchliligini aniqlashda sezilarli qiyinchliklarga duch kelgan – bu esa tanqidiy fikrlash asosidagi media ta'limning zarurligini isbotlagan.

4.TA'LIMDA QO'LLASH: AMALIY YONDASHUVLAR

1.Media ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlari

Tanqidiy fikrlash va media savodxonlikni birgalikda rivojlantirishning bir necha samarali metodi mavjuda:

1.SIFT metodi (Mike Caulfield, 2019)

S – Stop (To'xta,shoshilma)

I – Investigate the source (manbani tekshir)

F – Find better covarage (Yaxshiroq manba qidir)

T – Trace claims (Da'volarni kuzat)

Bu metod media savodxonlik va tanqidiy fikrlashni amaliy birlashtirgan yondashuv bo'lib, maktab va oliy ta'limda keng qo'llanilmoqda.

2."Lateral reading" (Yon o'qish) texnikasi

Professional faktni tekshiruvchilar tomonidan qo'llaniladigan bu texnikada foydalanuvchi manbani sahifadan tashqarida ham o'rganadi – ya'ni faqat saytning o'zini o'qish emas, balki boshqa manbalar u haqida nima deyotganini ham ko'rish.

Media mahsulot tahlili

O'quvchilar talabalar real reklama, yangilik matni yoki ijtimoiy tarmoq postini tahlil qiladi: kim yaratgan, maqsad nima, qanday uslub ishlatilgan, auditoriya kim.

3.Media mahsulot tahlili

O'quvchilar talabalar real reklama, yangilik matni yoki ijtimoiy tarmoq postini tahlil qiladi: kim yaratgan, maqsad nima, qanday uslub ishlatilgan, auditoriya kim.

4.Media mahsulot yaratish

O'quvchilar o'zlari video, infografika yoki yangilik matni yaratib ko'radi – bu jarayon orqali media ishlab chiqarish mexanizmlarini ichkaridan tushunib, keyinchalik boshqa media mahsulotlarni tanqidiy baholay oladi.

O'zbekiston kontekstida

O’zbekistonda so’nggi yilllarda raqamli ta’lim va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi PF-6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Raqamli O’zbekiston – 2030” strategiyasi axborot texnologiyalari sohasida ta’lim berish, malaka oshirish va aholining raqamli ko’nikmalarini rivojlantirishni ustuvor yo’nalish sifatida belgilagan. Biroq media savodxonlik fani va tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini maqsadli rivojlantirish hali ham yetarlicha tizimli tus olmagan. Quyidagi yo’nalishlarda tadqiqot va amaliy ishlar zarur:

Maktab o’quv rejalariga media savodxonlik elementlarini integratsiya qilish;

Pedagog kadrlarni tanqidiy fikrlash va media ta’lim bo’yicha qayta tayyorlash;

Mahalliy media muhitini hisobga olgan holda milliy media savodxonlik standarti ishlab chiqish.

XULOSA

Tanqidiy fikrlash va media savodxonlik – zamonaviy axborot jamiyatida shaxs uchun hayotiy zarur bo’lgan ikki kompetensiyaning uyg’unlashuvidir. Ular o’rtasidagi bog’liqlik bir tomonlama emas: tanqidiy fikrlash media savodxonlikning negizini tashkil etsa, media savodxonlik esa tanqidiy fikrlashning amaliy maydonini kengaytiradi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

Media savodxonlik faqat texnik ko’nikmalar majmui emas – u axborotni tanqidiy baholash qobiliyatisiz to’liq bo’lmaydi. Yolg’on axborot va manipulyatsiyaga qarshi eng samarali himoya – tanqidiy fikrlash asosida qurilgan media savodxonlikdir.

Ta’lim muassalarida ushbu ikki kompetensiyani birgalikda rivojlantirish zamonaviy ta’limning ustuvor vazifalaridan biri bo’lishi lozim.

O’zbekistonda bu yo’nalishda tizimli yondashuv va ilmiy – metodologik bazaning mustahkamlanishi dolzarb masala bo’lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Aufderheide, P. (1993). Media Literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy. Aspen Institute, Washington D.C.

2. Ennis, R. H. (1987). A taxonomy of critical thinking dispositions and abilities. In J. Baron & R. Sternberg (Eds.), Teaching Thinking Skills: Theory and Practice. Freeman.

3. Hobbs, R. (2010). Digital and Media Literacy: A Plan of Action. The Aspen Institute, Washington D.C.

4. Kahne, J., & Bowyer, B. (2017). Educating for democracy in a partisan age: Confronting the challenges of motivated reasoning and misinformation. American Educational Research Journal, 54(1), 3–34. https://doi.org/10.3102/0002831216679817

5.McGrew, S., Breakstone, J., Ortega, T., Smith, M., & Wineburg, S. (2018). Can students evaluate online sources? Learning from assessments of civic online reasoning. Theory and Research in Social Education, 46(2), 165–193.

6. UNESCO (2013). Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. Paris: UNESCO.

7. Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. Science, 359(6380), 1146–1151. https://doi.org/10.1126/science.aap9559

8. Caulfield, M. (2019). SIFT (The Four Moves). Hapgood. https://hapgood.us/2019/06/19/sift-the-four-moves/

9.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF–6079-son Farmoni. 2020 yil 5 oktyabr.